

Libellenvereniging Vlaanderen

- p/a Geert De Knijf,
Matrouwstraat 10
9661 Brakel
Belgium
- E-mail:
geert.deknijf@inbo.be
- Website:
www.odonata.be

Vroeg op de vleugels

Na een wilde start van het libellenseizoen met schitterend weer en bijzonder veel vroege waarnemingen, lijkt het de laatste weken wat kalmer geworden door de minder gunstige weersomstandigheden. Niettemin volgden er nog behoorlijk was interessante waarnemingen. Verschillende soorten blijken hun verspreidingsgebied ook bij ons uit te breiden. Denk maar aan de Gaffelwaterjuffer aan de kust (en recent werd deze soort ook gevonden bij Cadzand in Zeeland—de 2e waarnemingen ooit voor Nederland). Schitterend was ook de observatie van een **Zadellibel** in De Panne. In deze nieuwsbrief vind je al de eerste resultaten van de erg vele **fenologierecords** van 2007.

We kijken ook over de grenzen met een verslag van de Nederlandse libellendag en de Duitse dagen.

Vergeet ook de **excursies** niet: een excellente gelegenheid om soortenkennis op te vijzelen of bijzonderheden te observeren.

Ondertussen leek het misschien wat stil bij onze vereniging, maar de website www.odonata.be kreeg vorm, de e-mail nieuwscirkel begint te draaien (reeds een 70-tal deelnemers) en nu ligt er een tweede nieuwsbrief.

Noteer alvast ook **zaterdag 10 november** in je agenda: dan starten we “officieel” met onze vzw. In de voormiddag is er de algemene vergadering, waar de krachtlijnen voor de werking uitgewerkt zullen worden, en waar ook jij je mening kwijt kan. Wil je het evenwel lichter, sluit dan ‘s namiddags aan voor de reeds voordrachten voor elk wat wils.

Momenteel lopen er ook gesprekken met de Nederlanders om het Nederlands-talige **libellentijdschrift “Brachytron”** ook onder onze Vlaamse leden te verspreiden. Allicht gebeurt dit vanaf 2008: een duidelijke meerwaarde voor uw lidmaatschap !

Daarom nog een oproep om je aan te sluiten bij onze prille Libellenvereniging Vlaanderen. Vergeet niet dat betaling in 2007 meteen ook geldt voor 2008.

Marc Tailly

In dit nummer:

EDITO	1
LIBELLEN IN WEST-VLAANDEREN	2
FOUT UITGESLOPEN	3
EXCURSIEVERSLAGEN—HERENTALS—DAMVALLEI	4
FENOLOGIE—VEEL VROEGTERECORDS IN 2007	6
VERSLAG STUDIEDAG NEDERLAND EN DUITSLAND	8
UIT DE LITERAATUUR WAAR SLAPEN ZELDZAME WATERJUFFERS	13
EXCURSIEKALENDER	14
STARTDAG LIBELLENVERENIGING	15
LIBELLENONDERZOEK OP FIJI	16
CURIOSA	19

Lid worden kan door overschrijving van **15 euro**
(of **7 euro** voor jonger dan 25 jaar)
op rekening **523-0802436-30** van
Libellenvereniging Vlaanderen.

Werkten mee aan dit nummer (in willekeurige volgorde): Luc Meuris, Tim Adriaens, Anny Anselin, Henk Wallays, Hans Van Gossum, Christine Verscheure, Marc Tailly, Peter vander Schoot, Robby Stoks, Geert De Knijf

Té westelijk gelegen, maar misschien wel zuidelijk genoeg !

Libellen in West-Vlaanderen, een stand van zaken.

Marc Tailly (1), Geert De Knijf (1,2) Anny Anselin (1,2)

(1) Libellenvereniging Vlaanderen, Hoonakkerdreef 35, 8791 Waregem – marc.tailly@pandora.be—(2) Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek – INBO, Kliniekstraat 25, 1070 Brussel

Summary. **To much west, but maybe southernly enough ! Dragonflies in Western Flanders, a state of the art.** The recently published belgian atlas shows that the western province of the country is clearly the poorest one for dragonflies. 43 species were yet observed, but in comparison the richest 5x5km UTM square, in the Antwerp province, has 48 species on itself. Even well explored sites in Western Flanders have a maximum of 25 species. Reasons may be diverse: oligotrophic and mesotrophic standing water or clear rivers and brooks are rare. But also the limit of the distributional range of e.g. *Sympecma fusca* is the North Sea coast, explaining probably the rather fluctuating presence of the species. On the other hand several species of more Mediterranean origin are well represented (e.g. *Lestes barbarus* and *Erythromma viridulum*) and *Crocothemis erythraea* founded its first stronghold in Belgium in this province. The past of the province is extremely poorly documented with as exception the presence of *Lestes dryas* in the coastal area till 1955.

Wie door de recent verschenen libellenatlas bladert (De Knijf et al., 2006) kan er niet omheen dat West-Vlaanderen wat betreft libellen duidelijk de armste provincie is in ons land.

In West-Vlaanderen werden tot op heden in totaal 43 soorten waargenomen (waarvan 4 niet meer sinds 1990 en 6 soorten sinds 2000); het soortenrijkste 5x5km hok in België (Mol in de Antwerpse Kempen) telt alleen al 48 soorten. Wie veel soorten wil zien moet zonder twijfel naar de Antwerpse of Limburgse Kempen.

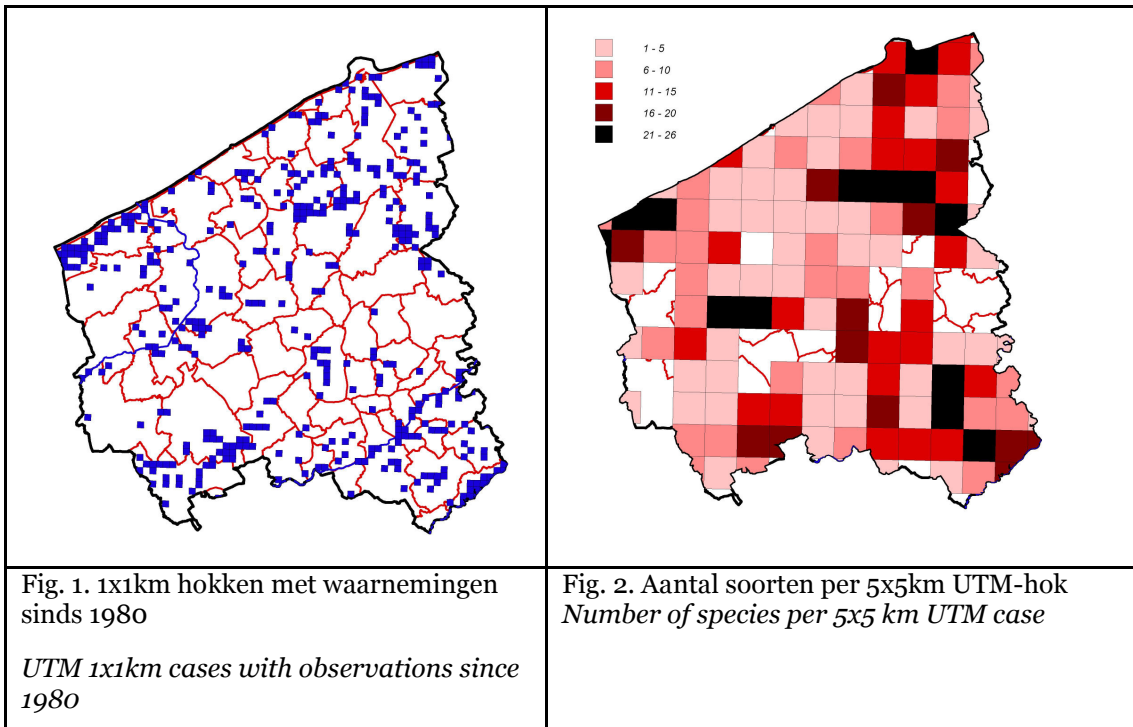
Uit West-Vlaanderen zijn er op heden 8700 waarnemingen bekend (voor Vlaanderen in totaal 63000), wat bijna 14 % is. Het betekent niet per definitie dat de provincie onderbemonsterd zou zijn, want bij gelijke waarnemersinspanning zijn de kansen op veel soorten kleiner dan gemiddeld in Vlaanderen. Zelfs goed onderzochte gebieden halen hier “slechts” een maximum van 20 à 25 soorten. (zie fig. 2)

De redenen voor deze armoede kunnen divers zijn. Enerzijds vormen vooral voedselarme en matig-voedselarme plassen en natuurlijke, zuurstofrijke en niet vervuilde beken en rivieren het leefgebied van de zeldzamere en interessantere soorten en dergelijk biotoop is in West-Vlaanderen schaars. Anderzijds is de westelijke ligging misschien ook een beperkende factor voor oostelijker soorten (zo vormt West-Vlaanderen de areaalgrens voor de Bruine winterjuffer *Sympecma fusca* wat misschien het erg wisselend voorkomen van deze juffer verklaart).

Anderzijds vestigen zuidelijke immigranten zich blijkbaar wel wat makkelijker en sneller in West-Vlaanderen. Zo vormde de Vuurlibel *Crocothemis erythraea* in deze provincie (samen met een paar zuidelijke en/of warme gebieden in Wallonië) sneller vaste populaties dan in de rest van het land, zijn er ook historische waarnemingen van de Zwervende pantserjuffer *Lestes barbarus* uit de duinen en is de Kleine roodoogjuffer *Erythromma viridulum* reeds lang gewoon in de provincie.

Oude gegevens (van voor 1970) zijn erg schaars en eigenlijk beperkt tot de kuststrook (met eertijds voorkomen van *Lestes dryas*, tot 1955). Over De Blankaart van vroeger - waarvan we ons aan de hand van de foto's van Massart een idee kunnen vormen van de vegetatie in het begin van de 20^e eeuw en de navenante potenties voor libellen - weten we bijvoorbeeld niets. Eigenlijk begon de echte inventarisatie in de provincie slechts met het pionierswerk van Anny Anselin in het Brugse in de jaren '70.

West-Vlaanderen is overduidelijk de armste provincie voor libellen

De streken met de meeste soorten zijn de zandstreek ten zuiden van Brugge (met o.a. Vloethemveld), de Westkust, de Blankaart, het provinciaal domein Palingbeek en Vierlingen bij Ieper, Zuid-Westvlaanderen met De Gavers, Het Orveytbos en de Scheldemeersen en ook Roeselare en het gebied Zeebrugge-Heist. Zwak scoren – niet geheel onverwacht – de intensieve landbouwgebieden in het midden van de provincie, maar ook bijna de volledige polders blijken eerder soortenarm. En dit laatste is allicht maar gedeeltelijk te wijten aan te weinig bezoeken aangezien ook erg gewone soorten daar weinig vertegenwoordigd zijn.

referenties

De Knijf, G., Anselin, A., Goffart, P. & Tailly, M. eds., 2006. De libellen (Odonata) van België: verspreiding - evolutie - habitats. Libellenwerkgroep Gomphus ism Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. 368 pp.

PS. West-Vlaanderen: dit voorjaar werden wel op diverse andere plaatsen ook Smaragdlibbel (*Cordulia aenea*) gevonden.

Fout uitgeslopen

Op 16 mei vonden Eckhart Kuijken en Christine Verscheure in de Gulke Putten te Wingene een vers uitgeslopen vrouwtje van de Blauwe glazenmaker (*Aeshna cyanea*), meteen een fenologierecord. Op een van de vleugels zat een zakje met daarin een groen vocht, zie foto. Het beest had er volgens de waarnemers duidelijk last van.

De verklaring is de volgende: de vleugels bestaan uit twee op elkaar liggende doorzichtige membranen waartussen zich aanvankelijk hemolymfe (volksverhaal: insectenbloed) bevindt. Dit hemolymfe is bij libellen groengekleurd. Bij het ontplooiën van de vleugels bij het uitsluipen "versmelten" beide lagen waarbij het groene hemolymfe ertussen verdwijnt. Hier is dus blijkbaar iets fout gelopen en is er nog hemolymfe blijven zitten op een plek. Ongelukjes bij het uitsluipen komen trouwens wel meer voor; zo zijn een of meer niet geheel vlak ontvouwde vleugels niet zo zeldzaam. O.a. een plotse temperatuursval bij het nachtelijk uitsluipen zou daar een oorzaak van zijn.

Met dank aan Robby Stoks voor de deskundige uitleg.

foto Christine Verscheure

Verlag van de excursie van 6 mei 2007 in de omgeving van Herentals

Summary: Excursion of 6th of may 2007 to the Herentals area. Although the weather was not optimal during the whole day (after weeks of excellent conditions) 22 species were observed. Most amazing was the nice tandem of a male *Pyrrhosoma nymphula* with a male *Erythromma najas*.

Een excursie inplannen in het vroege voorjaar is altijd een zeker risico, maar door het uitzonderlijk mooie weer in april waren heel wat libellensoorten reeds actief. De ochtend begon nog kil en grijs, en deed de vier deelnemers gezamenlijk besluiten eerst een omweg te maken naar het Prinsenspark in Retie tot de temperaturen wat meer geschikt werden.

Op een afgegraven en onder water gezette akker kregen we twee Bosruiters (*Tringa glareola*) en een Groenpootruiter (*Tringa nebularia*) voor de lens. Wat later volgden de eerste libellen van de dag, een vrouwtje Smaragdlibbel (*Cordulia aenea*) en wat Lantaarntjes (*Ischnura elegans*). Verderop aan de Kattestaartvijver vlogen een vrouwtje en een mannetje Bosbeekjuffer (*Calopteryx virgo*), een mannetje Platbuik (*Libellula depressa*), wat Viervlekken (*Libellula quadrimaculata*) en een paar Azuurwaterjuffers (*Coenagrion puella*).

Een korte rit met de wagen bracht ons tot aan de Zegge in Geel, een niet vrij toegankelijk laagveengebied in de vallei van de Kleine Nete. De afwisseling van laagveenplassen, natte hooilanden, moerassige ruigtes, rietlanden en schaarhout creëren een uniek natuurgebied met een uitzonderlijke fauna en flora. Gedurende een paar uur wandeling onder aangename temperaturen kregen we de volgende libellen te zien: een mannetje Glassnijder (*Brachytron pratense*), een net uitgeslopen vrouwtje Koraaljuffer (*Ceriagrion tenellum*), veel Variabele waterjuffers (*Coenagrion pulchellum*), een teneurale Vuurlibel (*Crocothemis erythraea*), vrouwtje Weidebeekjuffer (*Calopteryx splendens*) mannetje Plasrombout (*Gomphus pulchellus*) en redelijke aantallen Grote roodoogjuffers (*Erythromma najas*). Een tandem van een mannetje Vuurjuffer (*Pyrrhosoma nymphula*) met een mannetje Grote roodoogjuffer (*Erythromma najas*) (!?) leverde een unieke foto op. Langs de oever van een vijver vonden we een larvenhuid van een Metaalglanslibel (*Somatochlora metallica*). Verder vermelden we nog: een tiental Smaragdlibellen (*Cordulia aenea*), Gewone oeverlibel (*Orthetrum cancellatum*), Blauwe breedscheenjuffer (*Platycnemis pennipes*), Grote keizerlibel (*Anax imperator*), Lantaarntje (*Ischnura elegans*), Platbuik (*Libellula depressa*), Viervlek (*Libellula quadrimaculata*) en Azuurwaterjuffer (*Coenagrion puella*). Interessant waren ook de waarnemingen van Groentje (*Callophrys rubi*), Waterral (*Rallus aquaticus*), Grutto (*Limosa limosa*), en een overvliegende Ooievaar (*Ciconia ciconia*).

Samen met de beheerders aten we onze boterhammen op, met een lekkere kom soep van het huis. Na een uitgebreide babbel over de geschiedenis, heden en toekomst van

Een zeer jong mannetje van de Vuurlibel (*Crocothemis erythraea*) - foto Henk Wallays

het gebied, werd het stilaan tijd om nog wat libellen te gaan kijken.

Bij de volgende stop in het vlakbij gelegen Olens Broek plukten we een twintigtal Tengere grasjuffers (*Ischnura pumilio*) uit de vegetatie naast een nieuw gegraven vennetje. Boven het water patrouilleerden een aantal mannetjes Watersnuffel (*Enallagma cyathigerum*) en een mannetje Platbuik (*Libellula depressa*). Verder zagen we nog enkele Lantaartjes (*Ischnura elegans*) en Azuurwaterjuffers (*Coenagrion puella*).

Twee kilometer verder stopten we aan het opgespoten terrein de Hellekens. Als nieuwe dagsoort vonden we er 2 vrouwtjes Bruine winterjuffer (*Sympecma fusca*). Ze zaten niet ver van hun voortplantingsplas in een struikje. Boven het water vlogen Grote keizerlibel (*Anax imperator*), Grote roodoogjuffer (*Erythromma najas*), Lantaartje (*Ischnura elegans*), Azuurwaterjuffer (*Coenagrion puella*), Watersnuffel (*Enallagma cyathigerum*) en Viervlek (*Libellula quadrimaculata*).

Een laatste stop aan de Kleine Nete in Vorselaar leverde een tiental larvenhuiden van Beekrombout (*Gomphus vulgatissimus*) en nog een paar Lantaartjes (*Ischnura elegans*).

Het begon ondertussen stilletjes te regenen, maar met 22 soorten kon deze dag voor ons alvast niet meer stuk...

Peter vander Schoot

Een kleurrijke verigssing: een mannetje Vuurjuffer (*Pyrrhosoma nymphula*) probeert te paren met een mannetje Grote roodoogjuffer (*Erythromma najas*) - foto Henk Wallays

Verslag excursie Damvallei van 27 mei 2007

De excursie van 27 mei in de Damvallei is ondanks het slechte weer toch doorgaan, maar enkel in de namiddag tussen 14u en 17u30. Er waren geen aanwezigen van de Libellenvereniging, wel een tiental geïnteresseerden van Natuurpunt. Het weer is uiteindelijk nog meegevallen met enkele korte zonnige perioden toen we in de Bogten (Fleet) rondkeken. Dit had tot gevolg dat er onmiddellijk intense libellenactiviteit was waar te nemen. We hadden het geluk om een paring van de Grote keizerlibel (*Anax imperator*) van heel dichtbij te kunnen volgen en daarna het afzetten van de eitjes in de drijvende waterplanten door het vrouwtje, terwijl het mannetje alweer indringers aan het verjagen was. Wanneer de zon verdween achter de talrijke wolken, verdwenen meteen ook de keizerlibellen en de talrijke vuurlibellen. Ze gingen bijna allemaal rusten in de aangrenzende graslandjes. Wanneer de zon uitkwam, was er terug veel bedrijvigheid. Vooral veel Vuurlibel (*Crocothemis erythraea*) en Gewone oeverlibel (*Orthetrum cancellatum*) vielen enorm op al vliegend boven het wateroppervlak, maar ook Variabele waterjuffer (*Coenagrion pulchellum*), Azuurjuffer (*Coenagrion puella*), Grote roodoogjuffer (*Erythromma na-*

jas) en Lantaarntje (*Ischnura elegans*) waren zich druk aan het voortplanten. Boven de slootjes vlogen nog Platbuiken (*Libellula depressa*) die ruzie maakten met enkele Viervlekken (*Libellula quadrimaculata*). We merkten hier ook een snel vliegende Koninginnepage op. Deze werd niet de prooi van een hongerige Keizerlibel.

In graslanden verder van de poelen verwijderd zaten vooral tenerale en vrouwelijke Vuurlibellen.

Dat was zo een beetje het belangrijkste. Indien we de bloemenrijke en op dat moment zeer mooi bloeiende graslanden van de Fleet zouden hebben platgelopen, dan hadden we waarschijnlijk ook nog Zwervende heidelibellen gevonden, want die soort was enkele dagen te voren hier al waargenomen en ook vorig jaar was ze nogal talrijk in de Damvallei. Maar ik vind dat de vegetatie niet moet wijken voor onze honger naar meer soorten. Ik liet de groep dan ook op de paden langs de poel blijven, daar was toch al heel wat interessante libellenactiviteit te beleven.

Luc Meuris

Een gedenkwaardig voorjaar

Summary: In 2007 half of the Flemish fauna emerged earlier than ever (see table). Southern migrants were *Sympetrum fonscolombii* (although not in big numbers in Flanders), *Anax parthenope* and one observation of *Hemianax ephippiger* (4th obs. for Belgium). *Coenagrion scitulum* is developing nice populations at the Belgian West Coast.

De bijzonder goede weersomstandigheden in de maand april hadden duidelijk hun effect op de libellenpopulaties. Veel soorten slopen dit jaar vroeger dan gewoonlijk uit en voor 33 soorten – de helft van onze fauna – werden de vroegterecords dit jaar verbroken. Reken mee dat nog niet alle gegevens nu al binnen zijn en dat aantal kan alleen nog omhoog.

De onderstaande tabel geeft je de voorlopige resultaten.

Erg opmerkelijk, maar niet zo verwonderlijk met de “gunstige winden” was de grote influx van **Zwervende heidelibel** (*Sympetrum fonscolombii*). In Wallonië, Nederland en Duitsland werden grote aantallen waargenomen. In Vlaanderen werd de soort slechts in kleinere aantallen gevonden maar er waren ook tenerals wat wijst op lokale voortplanting. In Engeland waren er dit jaar eveneens flink wat waarnemingen en in Denemarken werd deze *Sympetrum* dit voorjaar voor het eerst ooit waargenomen. Ondertussen (we zijn half juni) zijn er in ons land en Nederland ook al diverse vondsten van **Zuidelijk keizerlibel** (*Anax parthenope*).

Klap op de vuurpijl is evenwel – naast drie observaties in Nederland dit voorjaar de vondst bij ons op 19 juni van een **Zadellibel** (*Hemianax ephippiger*) in De Panne.

Aan de Westkust werden verder recent een behoorlijk aantal populaties gevonden van de **Gaffelwaterjuffer** (*Coenagrion scitulum*), een soort die duidelijk ook aan een opmars bezig is.

tabel, zie volgende pagina

menig
fenologie-
record
verbroken
in 2007

Zadellibel:
4e waarneming
voor
België

Tabel. Records voor vroeg uitsluipen genoteerd in 2007 in Vlaanderen. Ter vergelijking de totnog-toe vroegste datum voor Vlaanderen sinds 1995 en de vroegste Belgische datum (cfr. Libellenatlas)

<i>wetenschappelijke</i>	nederlandse naam	2007	VL > 1995	BE vroegste
<i>Sympecma fusca</i>	Bruine winterjuffer	20/feb	1/mrt	1/mrt
<i>Libellula quadrimaculata</i>	Viervlek	12/apr	21/apr	15/apr
<i>Leucorrhinia dubia</i>	Venwitsnuitlibel	12/apr	26/apr	2/mei
<i>Cordulia aenea</i>	Smaragdlibel	14/apr	23/apr	30/apr
<i>Enallagma cyathigerum</i>	Watersnuffel	15/apr	24/apr	15/apr
<i>Coenagrion lunulatum</i>	Maanwaterjuffer	15/apr	27/apr	27/apr
<i>Coenagrion puella</i>	Azuurwaterjuffer	16/apr	23/apr	16/apr
<i>Ischnura pumilio</i>	Tengere grasjuffer	17/apr	24/apr	3/mei
<i>Erythromma najas</i>	Grote roodoogjuffer	21/apr	4/mei	21/apr
<i>Brachytron pratense</i>	Glassnijder	21/apr	23/apr	23/apr
<i>Gomphus vulgatissimus</i>	Beekrombout	22/apr	1/mei	5/mei
<i>Libellula depressa</i>	Platbuik	24/apr	17/apr	1/mei
<i>Orthetrum cancellatum</i>	Gewone oeverlibel	26/apr	2/mei	15/apr
<i>Crocothemis erythraea</i>	Vuurlibel	28/apr	15/mei	15/mei
<i>Platycnemis pennipes</i>	Blauwe breedscheenjuffer	29/apr	16/apr	30/apr
<i>Gomphus pulchellus</i>	Plasrombout	29/apr	6/mei	2/mei
<i>Orthetrum coerulescens</i>	Beekoeverlibel	29/apr	15/mei	19/mei
<i>Libellula fulva</i>	Bruine korenbout	30/apr	6/mei	3/mei
<i>Calopteryx virgo</i>	Bosbeekjuffer	30/apr	11/mei	9/mei
<i>Coenagrion hastulatum</i>	Speerwaterjuffer	1/mei	8/mei	28/apr
<i>Cordulegaster boltonii</i>	Gewone bronlibel	1/mei	7/mei	7/mei
<i>Lestes sponsa</i>	Gewone pantserjuffer	1/mei	4/mei	8/mei
<i>Lestes viridis</i>	Houtpantserjuffer	5/mei	12/mei	13/mei
<i>Erythromma viridulum</i>	Kleine roodoogjuffer	5/mei	2/jun	22/mei
<i>Somatochlora metallica</i>	Metaalglanslibel	6/mei	6/mei	7/mei
<i>Aeshna isoceles</i>	Vroege glazenmaker	6/mei	30/apr	15/mei
<i>Aeshna grandis</i>	Bruine glazenmaker	6/mei	3/jun	1/jun
<i>Ceriagrion tenellum</i>	Koraaljuffer	13/mei	15/mei	21/mei
<i>Aeshna cyanea</i>	Blauwe glazenmaker	16/mei	24/mei	23/mei
<i>Sympetrum sanguineum</i>	Bloedrode heidelibel	19/mei	31/mei	31/mei
<i>Lestes dryas</i>	Tangpantserjuffer	19/mei	22/mei	5/jun
<i>Coenagrion scitulum</i>	Gaffelwaterjuffer	25/mei	9/jun	19/jun
<i>Lestes virens</i>	Tengere pantserjuffer	3/jun	15/jun	15/jun

De Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie (NVL) vierde haar tiende verjaardag!

Op zaterdag 30 maart ging in de Ecodrome te Zwolle de tiende Landelijke Libellenstudiedag van de Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie (NVL) door. De NVL werd in 1997 opgericht, nadat de toenmalige Nederlandse Libellen Onderzoekers (NLO) en het netwerk van het succesvolle libellenproject van de beide jeugdbonden voor natuurstudie (NJN en JNM) tot één vereniging samengingen.

Het werd een feestelijke dag waarbij wetenschappelijke voordrachten en lichtere invulling elkaar afwisselden: er was de jaarlijkse “Mystery quiz”, er werden enkele columns voorgelezen en op het einde van de dag was er de uitreiking van de prijzen voor de quiz en voor een vooraf georganiseerde fotowedstrijd.

Onze kersverse Vlaamse Libellenvereniging mocht natuurlijk ook niet op het appel ontbreken om onze Nederlandse collega's te feliciteren met hun tienjarig bestaan. Na enkele uurtjes rijden kwamen Peter Van der Schoot en ikzelf toe bij de mooie Ecodrome. Nog snel een kopje koffie en toen opende voorzitter Robert Ketelaar de dag voor een flink gevulde zaal. Er volgden twee interessante verhalen over het ontwikkelen van soortbeschermingsplannen voor de zeldzame Hoogveenglanslibel (*Somatochlora arctica*) en Noordse glazenmaker (*Aeshna subarctica*). Daar kunnen we wel nog een voorbeeld aan nemen. Na de spannende quiz (toch niet zo gemakkelijk!) volgde de algemene vergadering en de ontknoping van de quiz. Dan was het tijd voor de lunch buiten op de banken, even uitwaaien in het zonnetje.

De namiddag begon met een voordracht over de start van het Libellenproject van de KNNV, die dit jaar binnen de vereniging speciaal aandacht zal schenken aan deze insectengroep. Dan werden de “columns” voorgelezen. Er was op voorhand aan 3 personen gevraagd om een korte tekst te maken in het kader van deze tien-jaar viering. De Vlaamse Libellenvereniging was hier ook bij en Marc Tailly had voor een tekstje gezorgd (zie verder). Vermits hij zelf jammer genoeg niet kon aanwezig zijn, heb ik de tekst dan maar voorgelezen. Er werd flink gelachen, maar goed ook! Na de theepauze volgden nog verhalen over de Groene glazenmaker (*Aeshna viridis*) en determinatieproblemen tussen Bruinrode en Steenrode heidelibellen. De dag werd afgesloten met de uitreiking van de prijzen van libellenquiz en Fotowedstrijd.

Anny Anselin

[Zie \[www.brachytron.nl\]\(http://www.brachytron.nl\)](http://www.brachytron.nl) voor meer info over de NVL en foto's van deze dag

Om hun tiende verjaardag een beetje luister te bezorgen werd door de NVL aan enkele mensen gevraagd een column te schrijven, op de valreep ook aan een Vlaming en ik bleek de enige die het in extremis nog zag klaar te krijgen. Zelf kon ik niet in Zwolle zijn, maar Anny Anselin bracht de tekst en wist de Hollanders zelfs aan het lachen te brengen:

Een match België-Holland heeft altijd iets bijzonders !

De aanzet werd gegeven door Weia die er in haar bespreking van de recente Belgische libellenatlas in "De Levende Natuur" een ping-pong spelletje van maakte, Wij hebben – zij hebben...

We gaan er even mee door.

Jullie zijn groter. Als KD of Vincent in Antwerpen of Brussel komen op een of andere libellenbijeenkomst moeten ze met de meesten van ons wel een beetje neerbuigend spreken. Alle gekheid op een stokje: jullie zijn natuurlijk als vereniging groter: meer leden, meer initiatieven... en ook wel, meer ondersteuning.

Nederland heeft een ietsie pietsie meer soorten. Maar ! in de Vlaamse Kempen liggen de soortenrijkste libellengebieden van de hele Benelux.

Proficiat met jullie 10-jarig bestaan.

Maar wij zijn véél ouder. Eigenlijk toch wel vreemd dat in het door-gaans zo goed georganiseerde Nederland het zo lang geduurd heeft vooraleer er een echte libellenvereniging van start ging. Vreemd in een land van Natuurmonumenten, Provinciale landschappen, 3 jeugdbonden en een KNNV, met niet alleen een deugdelijke jeugdsbondstabel uit de jaren 70, maar ook reeds een echt "officieel" libellenboek uit 1983. En met namen als Geijskes, Lieftinck, Kiauta en Van Tol.

Wel ... wij hebben toch een Dumont, een Nico Michiels en een Robby Stoks en co.

Vanuit Vlaanderen kijken we dan ook wel eens een beetje afgunstig naar onze noorderburen. Om de libellenmonitoring die hier wél resultaten afwerpt. Om een "De Nederlandse Libellen" dat nog een stuk verder gaat dan ons Belgisch boek. Om de talrijke vrijwillige medewerkers.

Wij ... euh .. vinden bij jullie wel wat inspiratie voor onze volgende 10 jaar.

Reeds 25 jaar geleden ontstond de libellenwerkgroep Gomphus. Dat het in die Belgische groep recent tot een scheiding tussen Walen en Vlamingen gekomen is heeft alles te maken met cultuurverschillen; ook de taal was een probleem.

Weg dus met het tweetalige Belgische tijdschrift. Maar ik merk dat jullie nu een Brachytron in het Engels uitbrengen... J

Misschien vinden wij, Vlamingen en Hollanders, elkaar makkelijker tijdens het komende decennium, ondanks ook onze cultuur diversiteit. Mensen van goede wil aan weerszijden van de grens kunnen het verschil maken. Er is er alvast één van jullie die al meer dan 10 jaar gezapig een brug bouwt tussen noord en zuid: Bedankt Marcel !

Anders had ik dit stukje allicht nooit geschreven.

Marc Tailly - Vlaanderen - 31 maart 2007

PS. voor wie het niet meteen weet: Vincent = Vincent Kalkman, KD = Klaas-Douwe Dijkstra en Marcel = Marcel Wasscher

Op bezoek bij onze Duitstalige collega's: de 26ste Jahrestagung van het Gesellschaft deutschsprachigen Odonatologen van 9-11 maart 2007 te Dresden in Duitsland

In maart namen Geert De Knijf en ikzelf deel aan het jaarlijkse studieweekend van de Duitstalige Libellenonderzoekers. Na een lange rit over Duitslands autowegen kwamen we de vrijdagavond laat in Dresden aan. Het eerste avondlijke samenzijn, traditiegetrouw georganiseerd in één of andere bier tent -we zijn tenslotte in Duitsland-, lieten we deze keer aan ons voorbij gaan. Na het avondeten kropen we maar meteen onder de wol.

De studieweekends brengen telkens minimum een 100-150 libellenexperten bijeen, zowel professionelen als vrijwilligers. De voordrachten behandelen een zeer brede waaier van onderwerpen. Zowel natuurbescherming- en beheer, habitat-biotopkeuze, algemene ecologie, taxonomie als gedragsonderzoek komen aan bod. Naast een meerderheid Duitsers zijn er bijna altijd ook een 10-15 buitenlandse deelnemers uit oa Zwitserland, Oostenrijk, Polen, Nederland en België. De voordrachten zijn zo goed als allemaal in het Duits: een goede gelegenheid om onze taalkennis weer wat op te halen! Er zijn ook altijd interessante boekenstanden aanwezig...zeer gevaarlijk!

Dresden is de hoofdstad van de Duitse deelstaat Saksen. De bijeenkomst ging door in zalen van de vereniging "Natur und Umwelt", een mooi historisch gebouw op de rechteroever van de Elbe. Het lag net aan de overzijde van de na de tweede wereldoorlog herbouwde Altstadt. De "Akademie der Sächsischen Landesstiftung" (van de deelstaat) zorgde voor financiële steun.

Zaterdag 10 maart 2007

In de eerste morgensessie kwamen algemene faunistische onderwerpen aan bod: vooral inventarisaties en veranderingen van odonatofauna over lange termijn. M. Nuss besprak de libellenfauna van de stad Dresden, die binnen de stedelijke begrenzing (330 km²), 42 soorten herbergt, waaronder een opvallend hoog aantal van waterlopen zoals oa *Ophiogomphus cecilia* en *Gomphus flavipes* (beide Natura 2000 bijlage-soorten), die zich er zelfs langsheen de Elbe (!) kunnen blijven voortplanten. Interessant was ook dat een in de stad recent aangelegde plas binnen een periode van 4 jaar door niet minder dan 8 soorten werd gekoloniseerd. J. Phoenix en P. Benda gaven vervolgens een overzicht van de fauna in het stroomopwaarts van Dresden gelegen Nationaal Park "Sächsisch-Böhmischen Schweiz" een zeer geërodeerd zandsteengebergte met grote microklimatologische verschillen. H-J Clausnitzer belichte de veranderingen in soortensamenstelling in een heide-hoogveenzone in de Luneburger Heide (noord-Duitsland). Een aantal recente veranderingen komen overeen met wat ook in Vlaanderen in een aantal Kempense gebieden opgemerkt wordt. Opvallend is dat door een verandering in visvijverbeheer de populaties van *Sympetrum depressiusculum* sterk gedaald zijn. Ook in de Vlaamse Kempen zijn er aanwijzing van een achteruitgang, het lijkt noodzakelijk over deze Rode Lijst-soort (categorie: Kwetsbaar) dringend informatie in te winnen over het gevoerde (en geplande) beheer in de leefgebieden in de Kempen. E. Schmidt eindigde deze eerste sessie met een verhaal over de achteruitgang van de libellenfauna op een klein Noordfries eiland Amrum, met als voornaamste oorzaak de toenemende vegetatievraat van pleisterende populaties Grauwe Ganzen, waardoor veel voor libellen geschikte habitats volkomen gedegradeerd worden!

De tweede morgensessie gaf een aantal onderzoeken gericht op libellenbescherming en beheer/restauratie van habitats. R. Bernard en T. Schmitt onderzochten de genetische verscheidenheid van een aantal populaties van *Nehalennia speciosa* in Polen. Hun conclusies waren dat deze diversiteit extreem laag is (vergeleken met een aantal andere invertebraten zoals vlinders) wat als gevolg heeft dat ze een zeer laag ecologische potentiaal hebben: ze zijn goed aangepast aan nauwe ecologische vereisten en zijn hierdoor zeer kwetsbaar bij

Dé
libellendagen
in Europa !

veranderingen in de habitat. Momenteel wordt dit onderzoek verder uitgebreid tot de zeer grote populaties in Siberië, om hier ook de genetische eigenschappen te bepalen.

Zowel H. Burbach, K-J Conze als H. Donath belichten elk de mogelijkheden en resultaten van specifieke soortenbeschermingsplannen als algemene restauratie van habitats voor libellen, waarbij libellen ook gebruikt worden als indicatoren om deze restauraties te evalueren.

De eerste namiddagsessie bestond uit drie voordrachten in relatie met soortbescherming en meer specifieke beheersvoorstellen en toepassingen. J. Ott besprak het beschermingsplan voor *Oxygastra curtisii* (Natura 2000 bijlage soort) dat in opdracht van de overheid van de deelstaat Rheinland-Pfalz werd opgesteld voor de verschillende vliegplaatsen van de soort in hun grondgebied. Aan de hand van inventarisatie, gedragsonderzoek en gedetailleerde habitatkeuze zowel van larven als van adulten, gedurende twee jaar, werd een gedetailleerd plan opgemaakt (en gepubliceerd in boekvorm). C. Schmidt en B. Hachmöller gaven een overzicht van bedreigingen door slecht maaibeheer langs waterloopjes waar de vrij zeldzame *Coenagrion ornatum* voorkomt. Een meer gestratificeerd beheer in ruimte en tijd wordt voorgesteld, rekening houdend met de biotoop en uitsluitplaatsen van de larven en activiteitsrange van de adulten. C. Heitz stelde beheersmaatregelen voor die binnen Baden-Wurtemberg zouden moeten algemeen aangenomen worden bij het beheren van beken. Dit zou in het bijzonder ten goed komen aan *Coenagrion mercuriale* (Natura-2000 bijlage soort) maar ook aan een groot aantal andere soorten van deze habitat.

Tijdens de tweede namiddagsessie werden twee libellenatlasprojecten voorgesteld. G. De Knijf en A. Anselin gaven de resultaten van het Belgische atlasproject. We overhandigden hierbij een exemplaar van het boek aan de organisator van de studiedagen, Thomas Brockhaus. P. Buczyński en collega's (Polen) stelden het project van de Poolse verspreidingsatlas voor (2005-2009).

De derde namiddagsessie kwamen gevarieerde onderwerpen aan bod. M. Marinov (Bulgarije) sprak over de huidige kennis van verspreiding van libellen in Bulgarije en belichte een aantal taxonomische problemen. In 2000 werd in Bulgarije nog een nieuwe soort voor Europa gevonden. A. Martens evalueerde in hoeverre een aantal in Duitsland waargenomen soorten kunnen beschouwd worden als 'Neozoen' (exoten), als reactie op een recente publicatie hierover waarbij enkele soorten werden voorgesteld in een recente publicatie. Dit werd weerlegd. Er wordt aangedrongen om duidelijke criteria op te stellen om libellen als exoten te bestempelen. T. Brockhaus stelde het project voor een nationale libellenatlas voor. Tot nu toe worden atlassen per deelstaat gemaakt, maar een gezamenlijk nationaal project naar de toekomst toe zou een meerwaarde betekenen. In aansluiting hiervan werd een dataprogramma voorgesteld dat hierbij zou kunnen gebruikt worden, met een groot aantal mogelijkheden en directe linking naar gedetailleerde GIS-kaarten, door T. Kochbach en D. Augustin. De namiddagsessie werd afgesloten door de voorstelling van het Europese libellenatlasproject door Vincent Kalkman (Nederland). Men zou tegen 2010 klaar willen zijn met een publicatie in boekvorm, waarbij de verspreiding per UTM-grid van 50x50 km zal gebruikt worden. Momenteel worden nog enkele nationale coördinatoren gezocht. In landen met weinig medewerkers worden "witte gebieden" opgevuld aan de hand van doelgerichte expedities.

Na deze voordracht volgde de bestuursvergadering van de organisatie met jaarverslag en verkiezing van nieuw bestuur. Naar aloude traditie was er 's avonds een gezamenlijke maaltijd en gezellig samenzijn waarbij werden overzichten gegeven van bezoeken aan Japan en China. Leuk was wel dat Geert en ik aan tafel zaten met o.a. Milen Marinov en zijn elfjarige zoon Boris, "de" Boris van *Somatochlora borisi*, een nieuwe soort glanslibel die door zijn vader in 1999 in Bulgarije werd ontdekt.

Zondag 11 maart 2007

De eerste morgensessie werd ingeleid door K. Koch en collega's die specifiek onderzoek verricht naar de relatie tussen ovariumstructuur en eileggedrag van een aantal libellensoorten. Het onderzoek is nog niet beëindigd, maar enkele eerste resultaten werden voorgesteld. A. Günther besprak enkele aspecten van het gedrag van een Aziatische libellensoort die leeft aan beken, maar waarvan nog weinig over de ecologie bekend is. Ook dit waren de eerste resultaten van een onderzoek dat nog verder moet gezet worden. F. Weihrauch weerlegde aan de hand van bewijzen van habitatkeuze en vergissingen in etikettering van museumcollecties het voorkomen van permanente populaties van *Ophiogomphus cecilia* (een soort van beken) op het Iberische Schiereiland. D. Goertzen gaf een overzicht van de odonatofauna van waterpartijen op braakliggende fabrieksterreinen (gesloten sinds tientallen jaren) in het Ruhrgebied, waarbij duidelijk werd aangetoond dat ook deze biotopen gekoloniseerd kunnen worden door een behoorlijk aantal soorten. Mits aangepaste beheersplannen kunnen deze gebieden zeker een waarde voor libellen behouden in deze sterk geurbaniseerde omgeving.

Het tweede deel van de morgensessie was eveneens vrij gevarieerd wat de onderwerpen betrof. W. Zessin gaf een overzicht van de fossiele kennis van libellen en belichte enkele interessante vondsten (oa een eerste fossiel waarbij niet enkel vleugels en delen van abdomen maar ook de appendices duidelijk kunnen gezien worden). HR Wildermuth (Zwitserland) bracht een interessant verhaal van hoe libellen door de polarisatie van het licht op bepaald blinkende vlakken (bv donkere plasticbanden in aardbeikwekerijen) volkomen 'misleid' worden: ze paren en leggen zelf eieren op het plastic. Hierbij werden ook en verschillende experimenten verricht waarbij de effecten van verschillende materialen bekeken werden. Een vrij eenvoudig maar zeer origineel onderzoekje!

K. Westerman belichte een speciaal geval van eileg van *Lestes viridis* in brandnetelvelden.

Tijdens de derde morgensessie gaf O. Muller een aantal details over de ecologie van *Boyeria cretensis*, een nog weinig gekende soort endemisch voor het eiland Kreta. F. Suhling en collega's presenteerde een onderzoek naar de invloed van de klimaatsveranderingen op libellen, met als proefsoort *Gomphus vulgatissimus*. Aan de hand van de larvale cyclus in relatie tot verschillen in weersomstandigheden over een zuid-noord transect van verspreidingsgebied werd een model gegenereerd waaruit blijkt dat bij een verschuiving naar het noorden de levenscyclus zal verkorten.

J. Ott gaf een overzicht van de habitatsveranderingen en daarmee gaande faunawijzigingen door schommeling in waterpeilen en uitdroging in een aantal habitats nabij Kaiserslautern. J. Hoffman tenslotte stelde een pas gestart project voor in Peru, dat als doel heeft de klimaatinvloed op libellengemeenschappen te onderzoeken over een hoogtetransect van de kust (0 m) tot de hoge Andes (6000 m) zone.

Deze interessante bijeenkomst werd afgesloten met een warm dankwoord aan de organisator T. Brockhaus en de aankondiging van de volgende bijeenkomst in Potsdam (maart 2008).

Tijdens de late namiddag bezochten we de prachtige (heropgebouwde) oude stad van Dresden en de maandag doorkruisten we weer het hele land terug naar Vlaanderen.

Anny Anselin

Waar slapen zeldzame waterjuffers ?

Overdag zien we ze rondvliegen, maar waar zitten ze 's avonds en waar slapen ze? Over het slaap- en rustgedrag van waterjuffers en libellen is maar weinig bekend. Over het algemeen gaat men uit van het principe: “hoe kleiner, hoe lager de overnachtingsplaats”. Juffertjes slapen in het gras langs de beek, glazenmakers hoog in de bomen. Er zijn echter ook soorten waarvan bekend is dat ze een bijzondere overnachtingsplaats nodig hebben. In Nederland werd vastgesteld dat Tengerere pantserjuffers *Lestes virens* in groep kwamen slapen in pollen pijpestrootje midden op de heide, in gemengde groepen samen met Heideblauwtjes *Plebejus argus*. Het te intensief plaggen van vergraste heideterreinen waar de soort voorkomt, is dan ook uit den boze voor deze soort. Dat overnachters groepen vormen kan aan een gebrek aan overnachtingsplaatsen te wijten zijn, maar sommige libellen, bijvoorbeeld ook de Kempense heidelibbel *Sympetrum depressiusculum* en de Geelvlekheidelibbel *S. flaveolum*, vertonen echt aggregatiegedrag en slapen liefst samen met soortgenoten. In een grote Nederlandse populatie Speerwaterjuffer *Coenagrion hastulatum* kon men vaststellen dat de mannetjes solitair overnachten in de grazige ondergroei van droge, halfopen dennenbossen, met name op de stengels van bochtige smele, en wel op de planten die 's morgens de eerste stralen ochtendzon kregen. Daarbij werd zelfs nog een mannetje gevonden op 300m van de plas (Ketelaar & Pontenagel 2000). Van de vrouwtjes echter geen spoor! De Mercurwaterjuffer *Coenagrion mercuriale* is een zeer zeldzame soort in Groot-Brittannië. Het is een soort van de Habitatrichtlijn en er gebeurt veel onderzoek naar. Als we libellen willen beschermen, moeten we alles te weten komen over hun levenswijze, moeten de onderzoekers gedacht hebben. In Itchen Valley (Hampshire) kregen mercurwaterjuffers een individueel merkteken op de vleugels en een fluorescente verfstip op het borststuk. 's Nachts werden ze opgespoord met de blacklight. In totaal werden 276 waterjuffers waargenomen. Wat bleek? De juffers gingen niet in groep op stok, en keerden ook niet elke nacht terug naar dezelfde plek om te rusten. Ze zaten meestal in de top van de vegetatie, die veelal hoger was dan de vegetatie in hun “daghabitat”, vermoedelijk om 's morgens sneller op te warmen. Ook voor mercurwaterjuffers blijkt uit deze studie dat pollenvormende grassen belangrijk zijn, met name zegroene rus en ruwe smele waren de belangrijkste rustplanten. Planten met dikkere stengels zoals distels en moeraszegge werden duidelijk gemeden. De auteurs benadrukken dat het behoud van dergelijke structurele habitatelementen belangrijk is bij het beheer van libellenrijke gebieden. (Tim Adriaens)

Pollenvormende grassen, structuurkenmerken van levensbelang voor rustende waterjuffers.—foto Tim Adriaens

Literatuur: Ketelaar, R. & Pontenagel, G.J. (2000). Waar overnacht de speerwaterjuffer *Coenagrion hastulatum*? *Brachytron* 4(2): 20-22. / Rouquette, J.R. & Thompson, D.J. (2007). Roosting site selection in the endangered damselfly *Coenagrion mercuriale*, and implications for habitat design. [Journal of Insect Conservation](#) 11(2): 187-193

Zondag 1 juli: Mol –Postel

Afspraak om 10.00 de parking aan het Ecocentrum/ Zilvermeer te Mol- Rauw.

Gids Peter Van Der Schoot (tel 0473/ 95 90 00)

Het doel is om zoveel mogelijk soorten op 1 dag te zien. Hiertoe zullen we verschillende gebiedjes in de streek bezoeken o.a. Den diel, Buitengoor, Ronde put, Groesgoor te Dessel... Te verwachten soorten: Gevlekte glanslibel (*Somatochlora flavomaculata*), Beekoeverlibel (*Orthetrum coerulescens*), Koraaljuffer (*Ceriagrion tenellum*), Kanaaljuffer (*Cercion lindenii*), Bosbeekjuffer (*Calopteryx virgo*), Gewone bronlibel (*Cordulegaster boltonii*), en wellicht nog wat vroege volzomergasten en wat late voorjaarssoorten. Zowieso naar diversiteit een must om eens mee te maken.

Zaterdag 28 juli: Het Vinne te Zoutleeuw

Afspraak: om 10u00 aan de ingang van het provinciaal domein Het Vinne (staat aangegeven)

Gids: Jorg Lambrechts (0478/24.27.61)

Het Vinne werd in de loop van 2005 terug onder water gezet, en langzaam vormt zich hier weer een natuurlijk meer (was het tot het begin van de 19^e eeuw). Tot op vandaag – in twee jaar tijds - werden reeds 35 libellensoorten waargenomen (zie artikel in Gomphus). Soorten die we kunnen verwachten zijn Tangpantserjuffer (*Lestes dryas*), Bruine winterjuffer (*Sympecma fusca*), Koraaljuffer (*Ceriagrion tenellum*), Tenger grasjuffer (*Ischnura pumilio*) en tal van zuidelijke soorten als Zuidelijke keizerlibel (*Anax parthenope*), Zwervende pantserjuffer (*Lestes barbarus*), Vuurlibel (*Crocothemis erythraea*) en Zwervende heidelibel (*Sympetrum fonscolombii*). Mogelijk zien we nog een late Vroege glazemaker (*Aeshna isosceles*), die er in juni in flinke aantallen vliegt.

**onze
excursies:**

**Dé
gelegenheid
om je
soortenkennis
op te vijzelen
of bijzondere
soorten te zien**

Zondag 12 augustus: Hageven te Neerpelt

Afspraak: 10 uur Natuureducatief centrum De Wulp (Neerpelt). Grote Weg Hasselt-Eindhoven (N74), afslag Grote Heide (N71) dan aanduiding “De Wulp” volgen (naar links)

Gids: Geert De Knijf (0476/403.454 of 055/42.16.45) en Gerard Jannis (011/64.40.89)

Het Hageven vormt samen met de Plateaux in Nederland één groot grensoverschrijdend reservaat en is bekend voor zijn enorme libellenrijkdom (meer dan 40 soorten!). Het einde van de zomer is het moment voor de soorten van het genus pantserjuffer (*Lestes*), glazenmaker (*Aeshna*) en heidelibel (*Sympetrum*). Soorten die hier we zeker te zien zullen krijgen zijn typische Kempense specialiteiten als de Bandheidelibel (*Sympetrum pedemontanum*) en de Kempense heidelibel (*Sympetrum depressiusculum*). Andere te verwachten soorten zijn Tangpantserjuffer (*Lestes dryas*), Koraaljuffer (*Ceriagrion tenellum*) en Venglazenmaker (*Aeshna juncea*). Speciale aandacht zal gaan naar de aanwezigheid van de Kempense heidelibel en de grootte van de populaties

Startdag Libellenvereniging Vlaanderen

Zaterdag 10 november

Oprichtingsvergadering Libellenvereniging Vlaanderen met een eerste algemene vergadering en installatie van een bestuur.

Plaats: "Kolenmuseum" - Laboratorium voor Aquatische Ecologie
(KULeuven) Debériotstraat 32 B-3000 Leuven

in lokaal 00.04 - Seminarielokaal

wegbeschrijving te vinden op volgende website:

<http://bio.kuleuven.be/eco/contact.php>

Parkeergelegenheid (gratis) is voorzien in de Michielsstraat (dit is de volgende, naar het centrum toe, zijstraat van de Naamsestraat na de Debériotstraat) nummer 6. Dit is op een kleine 50m in de Michielsstraat, de eerste poort rechts (een groene houten poort met slagboom die open zal staan.)

Voorlopig programma:

10.00 of 10.30 begin **algemene vergadering** (tot 12.30)

12.30 -13.30 broodjesmaaltijd

14.00-17.00—**voordrachten**—voorlopig programma

- De eerste resultaten van het fenologieproject
- diavoordracht over de libellen van Armenië
- libellenonderzoek aan de universiteiten van Leuven en Antwerpen
- verslag van het internationaal libellenkamp in Roemenië
- film van Georg Rüppell over paring en gedrag bij beekjuffers (Calopteryx)
- nog ruimte voor andere ideeën

Territoriale vrouwtjes en schuchtere mannetjes - afwijkend seksueel gedrag op een oceanische eilandgroep.

Door Hans Van Gossum – Onderzoeker bij het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen verbonden aan de onderzoeksgroep Evolutionaire Biologie van de Universiteit Antwerpen

Contact: Hans.vangossum@ua.ac.be; 03/26532 82

Bij waterjuffers wereldwijd zijn het mannetjes die strijden voor toegang tot vrouwelijke partners. Bij sommige soorten gaan mannetjes actief op zoek en trachten om zo snel mogelijk een vrouwtje te vinden. Bij andere soorten verdedigen mannetjes een territorium tegen andere mannetjes en wachten de komst van een vrouwtje af. Mannetjes verdedigen bijvoorbeeld een stukje langs het water dat geschikt is om eieren af te leggen en zijn daarom gegeerd door een vrouwtje. Voor een aantal soorten van het waterjuffergenus *Nesobasis* dat enkel voorkomt op Fiji (een oceanische eilandgroep gelegen in de Stille Oceaan tussen Zuid-Amerika en Australië) werd gesuggereerd dat deze typische mannelijke en vrouwelijke gedragingen omgekeerd zouden zijn. Mannetjes zouden zeldzaam zijn en een eerder verborgen leven leiden tussen planten verder weg van het water. Vrouwtjes (foto 2) in tegenstelling zouden actief vechten voor een territorium en strijden voor het zeldzame mannetje dat het water bezoekt. Dus leven met de hoop dat dit mannetje met hen wil paren en daarbij zorgt voor nageslacht (foto 3). Hans Van Gossum trok er samen met twee collega's, professor Tom Sherratt en doctor Chris Beatty, van de Carleton Universiteit (Ottawa, Canada) op uit om de waarheid te achterhalen.

Foto 1: De auteur met libellenuitrusting.

Een queeste naar een mogelijk geval van maagdelijke voortplanting

Foto 2: Vrouwtjes *N. malcolmi*: voor deze soort werden 34 vrouwtjes waargenomen en geen enkel mannetje.

Foto 3: Paringswielen van *N. heteroneura*: op sommige locaties werden gelijke aantallen mannetjes en vrouwtjes aangetroffen, terwijl op andere locaties veel vrouwtjes maar slechts enkele mannetjes werden waargenomen.

Aangekomen te Fiji werden ze niet enkel geconfronteerd met een unieke fauna en flora maar werden ze ook cultureel ondergedompeld. Ongeveer de helft van de bevolking in Fiji is oorspronkelijk, terwijl de andere helft van Indische oorsprong is. Het merendeel van het land in Fiji is in handen van de oorspronkelijke bevolking, de Indiërs hebben het land in bruikleen. De avontuurlijke wetenschapper dient eerst uit te zoeken bij welk dorp een stukje natuur hoort en vervolgens op zoek te gaan naar het dorps hoofd. Toelating tot het land kan verkregen worden na het overhandigen van een gift (een bundel wortels van de kavaplant) en het samen drinken van kava (een modderig smakend aftreksel waarvoor de wortels van de kavaplant worden gebruikt) met de dorpelings. Het samen zijn met de dorpelings laat toe om je verhaal en de reden van je bezoek te vertellen en het dorpsleven te ervaren.

Dikwijls wordt je vervolgens vergezeld door een dorpeling of een bende kinderen (foto 5) die enthousiast mee libellen vangen of toekijken hoe je onderzoek doet naar het seksleven van die dieren. Dat de mensen ginder ook door hebben dat een paringswielen gelijk staat aan seks blijkt alvast uit één van de plaatselijke namen voor libellen: ndulunduluwai – vrij vertaald: ‘het ding dat seks heeft aan het water’.

Maar hoe zat het nu met dat seksleven? Onderzoek op verschillende soorten op verschillende eilanden leerde dat verscheidene soorten van het genus *Nesobasis* een seksleven hebben zoals waterjuffers op andere plaatsen in de wereld. Dus, meer tot veel maar mannetjes aan het water die territoria verdedigen en paren met vrouwtjes wanneer die het water opzoeken om eieren af te zetten. Echter voor sommige soorten werden amper tot geen mannetjes waargenomen, niet aan het water en ook niet in de vegetatie verder weg van het water. Had die zeldzaamheid van mannetjes territoriaal gedrag bij vrouwtjes in de hand gewerkt? Gedragsobservaties leerde dat dit niet het geval was: vrouwtjes werden inderdaad in grote getallen aan het water waargenomen maar zij legden er enkel eieren en waren helemaal niet agressief indien ze een soortgenoot vrouwtje tegenkwamen. Weinig mannetjes en toch vredelievende vrouwtjes? Mogelijk hebben vrouwtjes geen nood aan mannetjes?

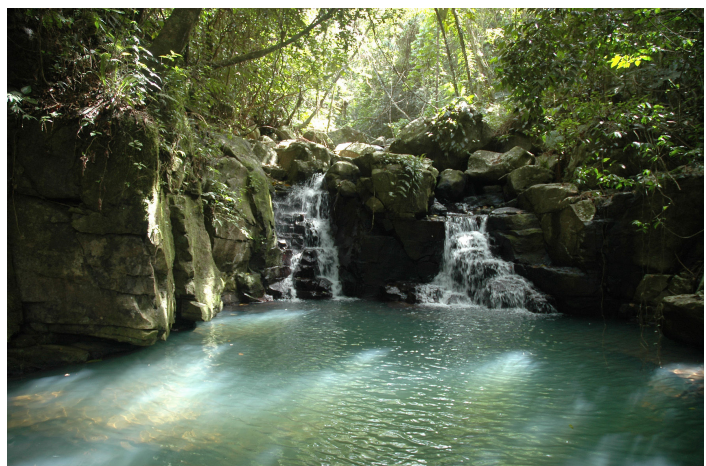

Foto 4: Voorbeeld van de biotoop van waterjuffers van het geslacht *Nesobasis*.

Foto 5: Helpende handen tijdens het veldwerk te Waikubuku

Op een andere oceanische eilandengroep, de Azoren, werd recent voor de allereerste keer parthenogenese bij een waterjuffer vastgesteld. De soort *Ischnura hastata* heeft een geslachtelijke voortplanting (mannetjes en vrouwtjes paren met elkaar) waar de soort voorkomt in Noord-Amerika. Echter op de Azoren werden geen mannetjes waargenomen en kweekexperimenten onder leiding van professor Adolfo Cordero in een Spaans laboratorium gaven aan dat mannetjes niet nodig waren voor de voortplanting en generatie na generatie verschenen enkel vrouwtjes. Waarschijnlijk is deze voor waterjuffers ongebruikelijke wijze van voortplanting het gevolg van parasieten die enkel worden overgeërfd langs de moederlijn. De parasiet wordt dus van moeder op dochter op kleindochter overgedragen en vanuit het standpunt van de parasiet zijn mannetjes nutteloos. De parasiet zet dan ook het geslacht van nakomelingen naar zijn hand en gaat selectief mannetjes doden. Maar wat gebeurt er dan met de voorplanting van de gastheer? In sommige gevallen (zoals bij *I. hastata*) kan de gastheer zich toch nog voorplanten door niet langer mannetjes nodig te hebben. Een gedroomde situatie voor de parasiet: enkel vrouwtjes en geen nutteloze mannetjes.

**Libellen
blijven
verbazen**

Genetische analyses leerden ons dat bij verscheidene soorten van het geslacht *Nesobasis* te Fiji vrouwtjes ook besmet zijn met dergelijke parasieten. Mogelijk is er dus sprake van een tweede voorbeeld van parthenogenese bij waterjuffers! Extra interessant vanuit een wetenschappelijk standpunt is dat er in Fiji dus mogelijk sprake is van nauwverwante soorten waarbij verscheidene soorten een seksleven hebben zoals gebruikelijk voor waterjuffers, terwijl andere soorten zich mogelijk parthenogenetisch voorplanten. Door de verwantschappen tussen de verschillende soorten *Nesobasis* in kaart te brengen (de stamboom van het genus op te stellen) wordt een evolutionaire benadering van de problematiek mogelijk. Of er sprake is van parthenogenese of niet kunnen we nu nog niet beantwoorden. Ons onderzoek is nog volop bezig en de toekomst zal uitwijzen of onze resultaten toelaten om deze vraag te beantwoorden.

Vliegvissern - een vervolg

In de vorige nieuwsbrief toonden we enkele voorbeelden van knutselwerk van vliegvisseren. Maar wat een Californische forel-lenvissen meemaakte is nog van een andere orde. De man had enkele vliegen heel erg realistisch nagemaakt in een soort kunst-zinnige bui en ging ze op een stengeltje in de natuur fotograferen. Hij had wat moeite met scherpstellen, vond zijn onderwerp niet en moest uiteindelijk vaststellen dat de “vlieg” gevlogen was.

Bij een tweede poging bleek de dader een libel *Libellula saturata* te zijn. Het hele verhaal kan je bewonderen op volgende link:

http://www.solarexpert.com/photography/dragonfly_photography.html

Hans Van Gossum vertelde dat ook hij meemaakte dat juffers onmiddellijk probeerden te paren met dode, op stengels geplakte soortgenoten. Ze zien dus blijkbaar goed.

**bizarre
gebeurtenis**

Lidgeld- voordeel in 2007!

Het lidgeld dat
je in 2007 be-
taalt geldt
meteen ook
voor 2008.

p/a Geert De Knijf
Matrouwstraat 10
B-9661 Brakel
Belgium

Telefoon: (055) 42.16.45
E-mail:
geert.deknijf@inbo.be
www.odonata.be

Lid worden kan door overschrijving van **15 euro** (of **7 euro** voor minder dan 25 jaar) op rekening **523-0802436-30** van Libellenvereniging Vlaanderen.

(Buitenland: IBAN: BE15 5230 8024 3630, BIC: TRIOBE91)

Je steunt dan niet alleen dit initiatief, je wordt ook op de hoogte gehouden van alle nieuws en activiteiten.

De libellenwerkgroep Gomphus werd in 1982 opgericht om de kennis over verspreiding van libellen (Odonata) in België te vergroten en te streven naar het behoud en de bescherming van onze libellen en hun leefgebieden. Alle medewerkers zijn vrijwilligers. De werking culmineerde in 2006 met de uitgave van de libellenatlas. In 2007 scheiden de wegen en gaan Vlamingen en Walen apart werken.

De vereniging verzamelt alle waarnemingen uit Vlaanderen. Er zijn gratis gestandaardiseerde waarnemings- en homologatieformulieren verkrijgbaar (zie contactadres). Tevens beheert de vereniging een databank waarin alle bekende waarnemingen en literatuurgegevens zijn opgenomen. De vereniging verleent desgewenst advies ivm het libellengericht beheer van waterrijke gebieden. Er is deze nieuwsbrief die minstens tweemaal per jaar verschijnt, met daarin allerhande nieuws over zeldzame waarnemingen, oproepen, aankondigingen, recensies en een excursieprogramma. Deze excursies laten de deelnemers kennismaken met moeilijk te determineren of zeldzame soorten en helpen anderszinds minder bezochte gebieden te inventariseren. Andere activiteiten zijn bv. een studie- of contactdag. Daarnaast is ook de uitgave van diverse rapporten gepland (o.a. updates van verspreidingskaarten): leden zullen deze gratis of aan sterk verlaagd tarief kunnen krijgen.

Libellenvereniging Vlaanderen

p/a Geert De Knijf
Matrouwstraat 10
B-9661 Brakel
Belgium